Συγγραφή : *Τσάκαλος Αντώνης* *(10/11/2003)*

Για παραπομπή : *Τσάκαλος Αντώνης , «Κόραμα, Ναός 19, Ελμαλί Κιλισέ, Ζωγραφικός Διάκοσμος», 2003, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία*
URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=4899>

Κόραμα, Ναός 19, Ελμαλί Κιλισέ, Ζωγραφικός Διάκοσμος

Περίληψη :

Ο λαξευτός ναός Elmalı kilise(Göreme No 19, Εκκλησία της μηλιάς) ανήκει στην ομάδα των τριών «εκκλησιών με κίονες» (églises à colonnes) και βρίσκεται στην κοιλάδα του Göreme (Κόραμα), στην Καππαδοκία. Η αρχιτεκτονική τού μνημείου ακολουθεί τον τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς ναού. Στο εσωτερικό του ναού παρουσιάζεται ένα πλούσιο εικονογραφικό πρόγραμμα με παραστάσεις από τη ζωή του Χριστού και μορφές αγίων. Η γενικότερα αποδεκτή χρονολόγηση που προτείνεται για την Elmalı kilise είναι περίπου τα μέσα του 11ου αιώνα.

Χρονολόγηση

Περί τα μέσα του 11ου αιώνα

Γεωγραφικός εντοπισμός

Κόραμα, Καππαδοκία

---

1. Γενικά

Ο ναός Κόραμα 19 ή Ελμαλί Κιλισέ (Elmalı kilise)[1] ανήκει στην ομάδα των τριών «εκκλησιών με κίονες» (églises à colonnes) της κοιλάδας Göreme (Κόραμα), μαζί με την Καρανλίκ Κιλισέ (Karanlık kilise) και την Τσαρικλί Κιλισέ (Çarıklı kilise), οι οποίες συγκαταλέγονται μεταξύ των σημαντικότερων λαξευτών μνημείων της Καππαδοκίας που σώζονται από τη Μεσοβυζαντινή εποχή. Η αρχιτεκτονική τους ακολουθεί τον τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς ναού. Η ονομασία τους οφείλεται στους τέσσερις κίονες-κολόνες που οριοθετούν το κεντρικό τμήμα του κυρίως ναού, το οποίο καλύπτεται από σφαιρικό θόλο. Οι «εκκλησίες με κίονες» παρουσιάζουν τυπολογικές συγγένειες στην αρχιτεκτονική τους, ενώ όσον αφορά τον ζωγραφικό τους διάκοσμο αποτελούν ένα ομοιογενές σύνολο που εναρμονίζεται, τόσο εικονογραφικά όσο και τεχνοτροπικά, με τα κωνσταντινουπολίτικα καλλιτεχνικά πρότυπα της εποχής. Θεωρείται ότι και οι τρεις εκκλησίες φιλοτεχνήθηκαν σε κοντινά χρονικά διαστήματα από το ίδιο εργαστήριο αγιογράφων, που προσκλήθηκε πιθανώς στην περιοχή από κάποια σημαντική γειτονική πόλη.

2. Εικονογραφικό πρόγραμμα

Το εσωτερικό της Ελμαλί Κιλισέ είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες, όπου παραστάσεις από τον κύκλο της ζωής του Χριστού συνδυάζονται με πολυπληθείς μορφές προφητών, αγίων και μαρτύρων. Σε αντίθεση με τους αφηγηματικούς εικονογραφικούς κύκλους που κάλυπταν σε συνεχόμενες ζώνες τους τοίχους των καππαδοκικών εκκλησιών του 10ου αιώνα, το εικονογραφικό πρόγραμμα της Ελμαλί Κιλισέ εναρμονίζεται με τις σύγχρονες καλλιτεχνικές επιταγές της Κωνσταντινούπολης και παρουσιάζει αυτόνομες, δογματικές παραστάσεις από τον κύκλο της ζωής του Χριστού.[2]

Στα σημεία που το κονίαμα έχει πέσει εμφανίζεται ένας προγενέστερος γεωμετρικός διάκοσμος με κόκκινο χρώμα, ζωγραφισμένος απευθείας πάνω στα τοιχώματα του βράχου. Αυτό το είδος γεωμετρικού διακόσμου απαντάται αρκετά συχνά στα λαξευτά μνημεία της Καππαδοκίας και εικάζεται ότι εκτελούνταν από τους ίδιους τους μάστορες, αμέσως μετά το πέρας των εργασιών λάξευσης του χώρου, πιθανώς σαν ένα είδος καθαγίασης και εγκαινίων του ναού.

Οι τοιχογραφίες της Ελμαλί Κιλισέ παρουσιάζουν έντονες συγγένειες με αυτές των δύο άλλων «εκκλησιών με κίονες» (Καρανλίκ Κιλισέ και Τσαρικλί Κιλισέ), όσον αφορά την επιλογή του εικονογραφικού προγράμματος. Παρά το γεγονός ότι οι τρεις εκκλησίες φιλοτεχνήθηκαν με μικρή χρονική διαφορά, πιθανότατα από το ίδιο εργαστήριο καλλιτεχνών, η οργάνωση των σκηνών στο εσωτερικό της Ελμαλί Κιλισέ μοιάζει λιγότερο μελετημένη σε σχέση με αυτή στην Καρανλίκ Κιλισέ, όπου οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ αρχιτεκτονικής, λειτουργίας και εικονογραφίας αποδεικνύονται ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες, επιτρέποντας ποικίλους συνδυασμούς και επιμέρους ερμηνείες.[3]

Συγγραφή : *Τσάκαλος Αντώνης* *(10/11/2003)*
Για παραπομπή : *Τσάκαλος Αντώνης , «Κόραμα, Ναός 19, Ελμαλί Κιλισέ, Ζωγραφικός Διάκοσμος», 2003, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία*
URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=4899>

Κόραμα, Ναός 19, Ελμαλί Κιλισέ, Ζωγραφικός Διάκοσμος

2.1. Ιερό Βήμα

Το τεταρτοσφαίριο της κεντρικής αψίδας το καταλαμβάνει η παράσταση της Δέησης αντί για τη Θεοτόκο (που παραδοσιακά απεικονίζεται στο σημείο αυτό στις βυζαντινές εκκλησίες), μια εικονογραφική ιδιομορφία ιδιαίτερα συχνή στις εκκλησίες της Καππαδοκίας. Η κεντρική μορφή του ένθρονου Χριστού πλαισιώνεται από την Παναγία, αριστερά, και τον Ιωάννη τον Βαπτιστή, δεξιά. Στο ανοιχτό Ευαγγέλιο που κρατάει ο Χριστός αναγράφεται ένα αρκετά ασυνήθιστο, για την περίπτωση αυτή, κείμενο: «ταῦ τα ἐ ντέλλομαι ὑ μῖ ν ἵ να ἀ γαπᾶ τε ἀ λλήλους».[4]

Τον τοίχο κάτω από τη Δέηση τον καταλαμβάνουν οι ολόσωμες μορφές του Γρηγορίου Θεολόγου, του Μεγάλου Βασιλείου, του Ιωάννη Χρυσοστόμου, του αγίου Νικολάου και πιθανώς του αγίου Υπατίου. Στη βόρεια αψίδα (πρόθεση) απεικονίζεται η Θεοτόκος βρεφοκρατούσα, η οποία συνοδεύεται από την επιγραφή: «ἡ ά (γία) περίβλεπτος», ενώ μια μεγάλη προτομή του αρχαγγέλου Μιχαήλ καταλαμβάνει το τεταρτοσφαίριο της νότιας αψίδας (διακονικό).

2.2. Κυρίως ναός

Στον κυρίως ναό της Ελμαλί Κιλισέ, όπως και στις άλλες δύο «εκκλησίες με κίονες», οι τοιχογραφίες μπορούν να ομαδοποιηθούν σε τρεις οριζόντιες ζώνες. Στα ανώτερα τμήματα απεικονίζονται ο Παντοκράτορας, αρχάγγελοι, προφήτες και μάρτυρες. Στη μεσαία ζώνη παρουσιάζονται αυτόνομα επεισόδια από το βίο του Χριστού, ενώ το κατώτερο μέρος των τοίχων καλύπτεται κυρίως από μορφές αγίων που αποδίδονται ολόσωμα και μετωπικά. Η επιλογή του εικονογραφικού προγράμματος παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες στις τρεις εκκλησίες, η διευθέτηση όμως των σκηνών στο χώρο διαφέρει από τον ένα ναό στον άλλο.

Στον κεντρικό τρούλο ο Παντοκράτορας κρατάει Ευαγγέλιο και συνοδεύεται, στα σφαιρικά τρίγωνα, από τις προτομές των τεσσάρων Ευαγγελιστών σε μετάλλια. Στον τρούλο της ανατολικής κεραίας απεικονίζεται ο αρχάγγελος Μιχαήλ, ενώ στα σφαιρικά τρίγωνα, προς το ιερό, οι άγιοι Ευγένιος και Ορέστιος. Στους μικρούς και αβαθείς τρούλους (φουρνικά) των τεσσάρων γωνιακών διαμερισμάτων απεικονίζονται οι αρχάγγελοι Ραφαήλ, Ουριήλ, Φλογοθεήλ και Γαβριήλ. Τα εσωράχια των μεγάλων τόξων τα καταλαμβάνουν οι ολόσωμες μορφές οκτώ προφητών της Παλαιάς Διαθήκης που κρατούν ξετυλιγμένα ειλητά, πάνω στα οποία αναγράφονται προφητείες τους (Σολομών, Δαβίδ, Ιωνάς, Αμβακούμ, Δανιήλ, Ησαΐας, Μωυσής και Ηλίας). Στα εσωράχια των μικρών τόξων απεικονίζονται μορφές αγίων μαρτύρων που κρατούν το χαρακτηριστικό σταυρό στο δεξί τους χέρι.

Στη μεσαία ζώνη, δηλαδή στα τύμπανα των τοίχων και στους θόλους της βόρειας, νότιας και δυτικής κεραίας, απεικονίζονται σε αυτόνομες παραστάσεις επεισόδια από το βίο του Χριστού, τα οποία αντιστοιχούν στις κυριότερες εκκλησιαστικές εορτές. Η τοποθέτηση των σκηνών αυτών φαίνεται να έχει γίνει βάσει μιας ορισμένης ομαδοποίησης στις τρεις πλευρές του ναού, χωρίς ωστόσο να ακολουθείται αυστηρή χρονολογική σειρά. Στη βόρεια κεραία του σταυρού απεικονίζονται τα επεισόδια που σχετίζονται με το μυστήριο της Ενσάρκωσης: η κεντρική σκηνή της Γέννησης, στο τύμπανο, πλαισιώνεται από το Ταξίδι στη Βηθλεέμ (αριστερά) και την Προσκύνηση των μάγων και των βοσκών (δεξιά), στα πλαϊνά τοιχώματα πάνω από τα μικρά τόξα. Στα τύμπανα των δυτικών γωνιακών διαμερισμάτων συγκεντρώνονται οι σκηνές όπου απεικονίζονται τα θαύματα και ο δημόσιος βίος του Χριστού: η Βάπτιση και η Μεταμόρφωση στο νοτιοδυτικό διαμέρισμα, η Έγερση του Λαζάρου και η Βαϊοφόρος στο βορειοδυτικό. Στη νότια κεραία, απέναντι από τη Γέννηση, απεικονίζεται η κεντρική σκηνή της Σταύρωσης, η οποία πλαισιώνεται από την Προδοσία (αριστερά) και τον Ελκόμενο (δεξιά), στα πλαϊνά τοιχώματα πάνω από τα μικρά τόξα. Τα υπόλοιπα επεισόδια από τον κύκλο του Πάθους και της Ανάστασης καταλαμβάνουν τα τύμπανα των ανατολικών γωνιακών διαμερισμάτων του ναού: η Ταφή του Χριστού και οι Μυροφόρες στο μνήμα στο βορειοανατολικό διαμέρισμα, ο Μυστικός Δείπνος και η Ανάσταση του Χριστού στο νοτιοανατολικό. Τέλος, η σκηνή της Ανάληψης καταλαμβάνει ολόκληρη τη δυτική κεραία του σταυρού (τύμπανο, ημισφαιρικό θόλο και πλαϊνά τοιχώματα πάνω από τα μικρά τόξα).

Στο κατώτερο μέρος των τοίχων απεικονίζονται κυρίως στρατιωτικοί άγιοι (Θεόδωρος, Γεώργιος, Δημήτριος) και αγίες σε ολόσωμη μετωπική απόδοση (μεταξύ των οποίων αναγνωρίζονται οι Βαρβάρα, Κυριακή, Ειρήνη, Άννα), καθώς και οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη. Τον τοίχο της νότιας κεραίας τον καταλαμβάνει η μορφή του αρχαγγέλου Μιχαήλ των Χωνών, παρουσιάζοντας την ίδια εικονογραφία και στην ίδια θέση με το ναό Καρανλίκ Κιλισέ. Επίσης, δύο σκηνές από την Παλαιά

Συγγραφή : *Τσάκαλος Αντώνης* *(10/11/2003)*
Για παραπομπή : *Τσάκαλος Αντώνης , «Κόραμα, Ναός 19, Ελμαλί Κιλισέ, Ζωγραφικός Διάκοσμος», 2003, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία*
URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=4899>

Κόραμα, Ναός 19, Ελμαλί Κιλισέ, Ζωγραφικός Διάκοσμος

Διαθήκη, η Φιλοξενία του Αβραάμ και οι Τρεις παίδες εν καμίνω, απεικονίζονται στον τοίχο της βόρειας κεραίας και στο δυτικό τοίχο του βορειοδυτικού γωνιακού διαμερίσματος αντίστοιχα.

3. Τεχνοτροπικές παρατηρήσεις

Σε αντίθεση με τη ζωγραφική του 10ου αιώνα στην Καππαδοκία, στην Ελμαλί Κιλισέ και τις άλλες δύο «εκκλησίες με κίονες» είναι εμφανής η επίδραση των καλλιτεχνικών τάσεων που κυριαρχούσαν στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 11ο αιώνα. Η σύνθεση στις σκηνές είναι δομημένη και ισορροπημένη, ενώ η απόδοση της έκφρασης στα πρόσωπα, της κίνησης και των όγκων στις ανθρώπινες μορφές γίνεται με μεγαλύτερη επιτυχία. Ο ζωγράφος της Ελμαλί Κιλισέ επιτυγχάνει με μεγάλη ευρηματικότητα και άνεση την προσαρμογή των εικονογραφικών στοιχείων στις ποικίλες επιφάνειες του μνημείου. Επιδεικνύει επίσης μεγαλύτερη δεξιότητα σε σχέση με τον ζωγράφο της Καρανλίκ Κιλισέ όσον αφορά τη σωστή απόδοση της πτυχολογίας, των αναλογιών της ανθρώπινης μορφής και των μυών στα γυμνά μέρη του σώματος. Τα χρώματα που χρησιμοποιούνται είναι λαμπερά, ενώ οι ελεύθερες επιφάνειες κοσμούνται με γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα.

4. Χρονολόγηση

Η εκκλησία Ελμαλί Κιλισέ μελετήθηκε εκτενώς και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στις αρχές του 20ού αιώνα από τον Guillaume de Jerphanion, ο οποίος τη χρονολόγησε περίπου στα μέσα του 11ου αιώνα,[5] με κριτήριο την αρχιτεκτονική της και κυρίως την εικονογραφική και τεχνοτροπική ανάλυση των τοιχογραφιών της, συσχετίζοντάς την και με άλλα χρονολογημένα μνημεία της Καππαδοκίας. Η χρονολόγηση αυτή συνεχίζει να είναι η επικρατέστερη,[6] ενώ ορισμένοι μελετητές προτείνουν τα τέλη του 12ου ή τις αρχές του 13ου αιώνα,[7] βασιζόμενοι κυρίως στην τεχνοτροπική ανάλυση του ζωγραφικού διακόσμου.

---

1. Jerphanion, G. de, *Les églises rupestres de Cappadoce. Une nouvelle province de l'art byzantin*, I (Paris 1925-42), σελ. 431-454· Restle, M., *Byzantine Wall-Painting in Asia Minor*, I (Greenwich-Conn 1967), σελ. 60-63, 124-125, II (αρ. XVIII), εικ. 160-192· Rodley, L., *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia* (Cambridge 1985), σελ. 176-177· Jolivet-Levy, C., *Les églises byzantines de Cappadoce. Le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, 1 (Paris 1991), σελ. 122-125· Giovannini, L. (επιμ.), *Arts de Cappadoce* (Geneve 1971), πίν. 4, αρ. 19.

2. Για αναλυτική περιγραφή του εικονογραφικού προγράμματος, βλ. Jerphanion, G. de, *Les églises rupestres de Cappadoce. Une nouvelle province de l'art byzantin*, I (Paris 1925-42), σελ. 431-454.

3. Τσάκαλος, Α., «Παρεμβάσεις χορηγών στην εικονογράφηση των ναών. Η περίπτωση του Karanlık kilise στην Καππαδοκία», στο *Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, 20ό Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης (12-14 Μαΐου 2000)* (Αθήνα 2000), σελ. 83-84.

4. *Ιω.* 15:17.

5. Jerphanion, G. de, *Les églises rupestres de Cappadoce. Une nouvelle province de l'art byzantin*, II (Paris 1925-42), σελ. 421-422

6. Thierry, N., "Notes critiques a propos des peintures rupestres de Cappadoce", *Revue des Études Byzantines* 26 (1968), σελ. 337-366· Wharton Epstein, A., "The Fresco decoration of the Column churches, Goreme valley, Cappadocia. A consideration of their chronology and their models", *Cahiers Archéologiques* 29 (1980-81), σελ. 27-45· Rodley, L., *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia* (Cambridge 1985), σελ. 182-183· Jolivet-Levy, C., *Les églises byzantines de Cappadoce. Le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, 1 (Paris 1991), σελ. 125.

7. Lafontaine-Dosogne, J., *Histoire de l'art byzantin et chretien d'Orient* (Louvain-la-Neuve, 1987), σελ. 165-166· Restle, M., *Byzantine Wall-Painting in Asia Minor*, I (Greenwich-Conn 1967), σελ. 56-64.

Βιβλιογραφία :

Συγγραφή : *Τσάκαλος Αντώνης* *(10/11/2003)*
Για παραπομπή : *Τσάκαλος Αντώνης , «Κόραμα, Ναός 19, Ελμαλί Κιλισέ, Ζωγραφικός Διάκοσμος», 2003, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία*
URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=4899>

Κόραμα, Ναός 19, Ελμαλί Κιλισέ, Ζωγραφικός Διάκοσμος

- **Giovannini L.**, *Arts de Cappadoce*, Genève 1971
- **Jolivet-Lévy C.**, *Les églises byzantines de Cappadoce. Le programme iconographique de l´abside et de ses abords*, Paris 1991
- **Restle M.**, *Byzantine Wall-Painting in Asia Minor*, Greenwich, Conn 1967
- **Lafontaine-Dosogne J.**, *Histoire de l'art byzantin et chrétien d'Orient*, Louvain-la-Neuve 1987
- **Rodley L.**, *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge – New York – Melbourne 1985
- **Wharton-Epstein A.**, "The Fresco Decoration of the Column Churches, Göreme Valley, Cappadocia. A Consideration of their Chronology and their Models", *Cahiers Archeologiques*, 29, 1980-1981, 27-45
- **Thierry N.**, "Notes critiques à propos des peintures rupestres de Cappadoce", *Revue des Études Byzantines*, 26, 1968, 337-366
- **Thierry N.**, "L'art monumental byzantin en Asie Mineure du XIe siècle au XIIIe", *Dumbarton Oaks Papers*, 29, 1975, 75-111
- **de Jerphanion G.**, *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce, τόμ. 2*, Paris 1925-1942
- **Τσάκαλος Α.**, "Παρεμβάσεις χορηγών στην εικονογράφηση των ναών. Η περίπτωση του Karanlık kilise στην Καππαδοκία", *Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, 20ό Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης (12-14 Μαΐου 2000)*, Αθήνα 2000, 83-84

Δικτυογραφία :

- CAPPADOCIA

http://www.utopiaturk.com/cappadocia.htm

- Elmalı Kilise

http://www.cappadociaonline.com/appletr.html

- Elmali or Apple Church in the Göreme Open Air Museum

http://www.pbase.com/dosseman/elmali

Γλωσσάριο :

- **άντυγα (τόξου), η ή εσωρράχιο, το**

Εσωτερική επιφάνεια συνήθως σε τόξο ή καμάρα και γενικά σε καμπύλο αρχιτεκτονικό μέλος.

- **αψίδα, η**

Γενικά, καμπύλη ή τοξοειδής απόληξη ή διαμόρφωση τοίχου· επίσης τοξοειδής κατασκευή, μνημειακού ή μη χαρακτήρα. Στη βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, αψίδα ονομάζεται η κόγχη του Ιερού Βήματος, η κάτοψη της οποίας μπορεί να είναι ημικυκλική, πεταλόμορφη, ορθογώνια ή και πολυγωνική εξωτερικά. Η αψίδα συνήθως προεξέχει στο ανατολικό άκρο του ναού. Στο εσωτερικό χωρίζεται από τον κυρίως ναό με το τέμπλο. Αψίδες που εξέχουν ανατολικά του ναού μπορούσαν να έχουν και τα διαμερίσματα εκατέρωθεν του Ιερού (παραβήματα), συνήθως μικρότερες από την κεντρική αψίδα.

- **γωνιακά διαμερίσματα, τα**

Στους σταυροειδείς εγγεγραμμένους ναούς, πρόκειται για τα μικρά διαμερίσματα που διαμορφώνονται στα κενά εκατέρωθεν των κεραιών του σταυρού, έτσι ώστε ο σταυρικός πυρήνας του ναού να εγγράφεται σε τετράγωνο. Καλύπτονταν με φουρνικά ή με σταυροθόλια.

- **Δέηση, η**

Όρος που χρησιμοποιείται συμβατικά από το 19ο αιώνα για να περιγράψει το εικονογραφικό θέμα με το Χριστό, όρθιο ή ένθρονο, εκατέρωθεν του οποίου στέκονται δεόμενοι η Θεοτόκος και ο Ιωάννης Πρόδρομος. Η σύλληψη της σύνθεσης απορρέει από το γεγονός ότι η Θεοτόκος και ο Ιωάννης ο

Συγγραφή : *Τσάκαλος Αντώνης* *(10/11/2003)*
Για παραπομπή : *Τσάκαλος Αντώνης , «Κόραμα, Ναός 19, Ελμαλί Κιλισέ, Ζωγραφικός Διάκοσμος», 2003, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία*
URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=4899>

Κόραμα, Ναός 19, Ελμαλί Κιλισέ, Ζωγραφικός Διάκοσμος

Πρόδρομος θεωρούνται οι πρώτοι μάρτυρες της θεϊκής φύσης του Χριστού. Από τον 9ο αιώνα και εξής, όμως, ο συνδυασμός τους θεωρήθηκε ότι απηχεί το διαμεσολαβητικό ρόλο τους για τη σωτηρία των ανθρώπων. Στην αναπτυγμένη της μορφή η παράσταση της Δέησης περιλαμβάνει Αποστόλους και αγίους. Αποτελεί την κεντρική σκηνή της Δευτέρας Παρουσίας και κάποιων προφητικών οραμάτων.

διακονικό, το

Βοηθητικό δωμάτιο του ναού, ενίοτε αναφέρεται και ως σκευοφυλάκιο, ιδίως σε πρωιμότερες περιόδους, κατά τις οποίες μπορούσε να είναι και ξεχωριστό κτήριο. Χρησιμοποιείται για τη φύλαξη των ιερών σκευών, των προσφορών των πιστών, αλλά και ως αρχείο, βεστιάριο ή βιβλιοθήκη. Στη βυζαντινή ναοδομία καταλαμβάνει τη θέση συμμετρικά της πρόθεσης, στα νότια του βήματος του ναού, σχηματίζοντας το τριμερές ιερό. Συνήθως έχει αψίδα που προβάλλει στα ανατολικά.

εγγεγραμμένος σταυροειδής ναός, ο

Τύπος ναού στον οποίο το εσωτερικό διατάσσεται σε τέσσερις καμάρες που σχηματίζουν σταυρό· το κεντρικό σημείο όπου συγκλίνουν οι καμάρες (κεραίες του σταυρού) στεγάζεται με τρούλο. Ο σταυρός εγγράφεται στην τετράγωνη κάτοψη του οικοδομήματος με τη βοήθεια 4 γωνιακών διαμερισμάτων. Ανάλογα με τον αριθμό των στηριγμάτων του τρούλου (κιόνων και πεσσών) χαρακτηρίζεται δικιόνιος (ή δίστυλος), τετρακιόνιος (τετράστυλος) ή οκτάστυλος.

εκκλησίες με κίονες, οι

(églises à colonnes). Ο όρος έχει καθιερωθεί στη βιβλιογραφία και αναφέρεται στην ομάδα τριών ναών, των Κόραμα 19 (Elmalı Kilise), Κόραμα 22 (Çarıklı Kilise) και Κόραμα 23 (Karanlık Kilise), οι οποίοι βρίσκονται στα Κόραμα της Καππαδοκίας και χρονολογούνται στο δεύτερο ή τρίτο τέταρτο του 11ου αιώνα. Οι ναοί αυτοί ανήκουν στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου, δικιόνιου ή τετρακιόνιου (απ' όπου και η προέλευση του όρου), και πέρα από τον κοινό αρχιτεκτονικό τύπο, στο ζωγραφικό τους διάκοσμο εντοπίζονται παρόμοια εικονογραφικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά.

Παντοκράτωρ, ο

Μια από τις πιο πρώιμες απεικονίσεις του Χριστού που παραπέμπει στο κείμενο της Αποκάλυψης. Ο Χριστός εικονίζεται σε προτομή, κατά κανόνα σε αφηρημένο βάθος, γενειοφόρος, να ευλογεί με το δεξί χέρι, ενώ στο αριστερό κρατάει τον κώδικα του Ευαγγελίου. Η εικόνα του Παντοκράτορα, εγγεγραμμένη σε μετάλλιο, ήταν η συνηθέστερη διακόσμηση για το εσωτερικό του κεντρικού τρούλου των βυζαντινών εκκλησιών.

πρόθεση, η (αρχιτ.)

Στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική είναι ο χώρος στα βόρεια του Ιερού Βήματος των ναών, συνήθως με αψίδα που προβάλλει στα ανατολικά, όπου αποθέτουν τα Τίμια Δώρα πριν από την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας. Στο χώρο της πρόθεσης τελείται η ακολουθία της προσκομιδής.

σφαιρικά τρίγωνα ή λοφία, τα

Αρχιτεκτονικά τμήματα με μορφή κοίλων τριγώνων, τέσσερα στον αριθμό, τα οποία επιτρέπουν να στεγαστεί με άνεση ένας κυβικός χώρος από έναν ημισφαιρικό θόλο (τρούλο). Στην πράξη, τα σφαιρικά τρίγωνα αποτέλεσαν το καίριο βήμα για τη λύση του προβλήματος αυτού του τύπου στέγασης. Βοηθούν το θόλο (ο οποίος στη διατομή του είναι κυκλικός) να «καθίσει» επάνω στον κύβο (ο οποίος στη διατομή του είναι τετράγωνος). Μετατρέπουν, θα λέγαμε, το τετράγωνο σε κύκλο με ομαλό και ασφαλή τρόπο για τη στατικότητα του κτηρίου.

τεταρτοσφαίριο, το

Το θολωτό επιστέγασμα μιας αψιδωτής κόγχης. Το όνομά του περιγράφει το σχήμα του, που είναι το μισό ενός ημισφαιρίου. Το τεταρτοσφαίριο της αψίδας του Ιερού Βήματος ονομάζεται σπανιότερα και κόγχη.

τρούλος, ο

Χαρακτηριστικό στοιχείο στη βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική. Πρόκειται για ημισφαιρικό θόλο στη στέγη των ναών, δηλαδή για μια κυλινδρική κατασκευή με ανοίγματα (παράθυρα) στο τύμπανο και με θολωτή στέγαση. Ο τρούλος εμφανίζεται ήδη στα Πρώιμα Βυζαντινά χρόνια, επικρατεί κατά τους Μέσους χρόνους και διαδίδεται ευρύτερα στα Βαλκάνια και τη Ρωσία.

τύμπανο, το

1. Η τριγωνική επιφάνεια που «κλείνει» το βάθος του αετώματος και συνήθως φέρει ανάγλυφη ή ολόγλυφη διακόσμηση (Αρχαιότητα). 2. Τύμπανο τόξου (Ρωμαϊκή-Βυζαντινή περίοδος): Επίπεδη επιφάνεια που βρίσκεται μέσα σε τόξο ή αρκοσόλιο, π.χ. πάνω από τη Βασίλειο Πύλη ανάμεσα στο νάρθηκα και τον κυρίως ναό. 3. Τύμπανο τρούλου (Βυζάντιο): Στη βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική αποτελεί ένα κυκλικό ή πολυγωνικό τμήμα πάνω στο οποίο στηρίζεται ο ημισφαιρικός θόλος.